

THE ACADEMY OF THE HEBREW LANGUAGE

LEŠONENU

A Journal for the Study of the Hebrew Language
and Cognate Subjects

Vol. LXXIX, Nos. 1–2, Adar 5777
March 2017

Jerusalem

Contents

Articles

Menahem Kister	Interaction of Text and Vocabulary in Rabbinic Literature and the Bible: A Case Study (Ecclesiastes Rabbah / Zuta 7:7)	7
Elitzur A. Bar-Asher Siegal	Notes on the Emergence of Negation Words in the Semitic Languages	44
Moshe Florentin	The Elision of <i>He</i> between Vowels, the 3 rd -person m.s. Pronominal Suffix, and Monophthongization in Tiberian Hebrew	64
Mordechay Mishor	Double <i>Yod</i> as a <i>Mater Lectionis</i> for <i>Şere</i> in Manuscripts of Ancient Literature	83
Jonathan Jacobs	The Four Senses of <i>Ki</i> : The Teaching of Rabbi Shimon ben Lakish and the “Tradition of the Verses” in Medieval Exegesis	96
Hsin-Chih Perng	Uses of the Particle כַּעַן in Palestinian Jewish Aramaic Targumim	112
Vered Saydon	The Hebrew Pattern <i>Pā‘ūl</i> (פְּעוּל): A Diachronic and Synchronic Study	145
Avraham Holtz	The Tricky Ultimate <i>Tav Qamaş</i>	180
Uzzi Ornan	Perfect Latin Conversion for Hebrew	184

The Historical Dictionary Project

Amir Gaash	How to Build a New Word: A Study of a Chapter of the Karaite Grammatical Treatise <i>Me’or ‘Ayin</i>	198
------------	--	-----

Reviews

Maya Fruchtmann	<i>When Silence Speaks: Silence as Verbal Means of Expression from a Linguistic Point of View</i> by Michal Ephratt	210
-----------------	---	-----

English Summaries		V
-------------------	--	---

Elitzur A. Bar-Asher Siegal

**Notes on the Emergence of Negation Words
in the Semitic Languages**

Van der Auwera (2010) proposed three types of cross-linguistic historical sources for negative elements. In this paper, I provide examples of the three types from Hebrew and other related Semitic languages. More specifically, I focus on the origin of the negator *lāw* in the Late Eastern Aramaic dialects, comparing the early stage of the development in Syriac with the later stage in Jewish Babylonian Aramaic. The claim is that, in Jewish Babylonian Aramaic, *lāw* indicates external negation. The syntactic and semantic characteristics of this type of negation are explored here.

ה א ק ד מ י ה ל ל ש ו ן ה ע ב ר י ת

לְשׁוֹנֵנוּ

כתב־עת לחקר הלשון העברית והתחומים הסמוכים לה

כרך שבעים ותשעה, חוברת ראשונה ושנייה
אדר התשע"ז

ירושלים התשע"ז

תוכן העניינים

	מאמרים	
	מנחם קיסטר	"כי העשק יהולל חכם": בין טקסט ללשון בספרות חז"ל
7		ובמקרא
	אליצור א' בר-אשר	אין מיש: הערות על היווצרותן של מילות שלילה
	סיגל	בשפות השמיות
44		איך נפלו גְבַרְיָהוּ ויקומו גְבַרְיָיו תחתיהם: מעמד הה"א
	משה פלורנטיין	בין תנועות, כינויי הגוף של הנסתר והנסתרת וכיווצי
64		הדיפתונגים בעברית
83	מרדכי מישור	יו"ד כפולה אם קריאה לצירי בכתבי יד לספרות העתיקה
	יהונתן יעקבס	"כי משמש בארבע לשונות": מימרת ריש לקיש ו"מסורת
96		הפסוקים" בפרשנות ימי הביניים
112	שין-ג'י פֶּרְנָג	שימושי המילית "כען" בתרגומי ארץ ישראל
145	ורד סידון	משקל פֶּעוּל: עבר והווה
180	אברהם הולץ	התי"ו הקמוצה המתעתעת
184	עוזי אורנן	התעתיק הלטיני הנאות לעברית
	מן העבודה במילון ההיסטורי	
	אמיר געש	כיצד בונים "דבור חדש"? עיון בפרק מתוך החיבור
198		הדקדוקי הקראי "מאור עין"
	ביקורות	
	מאיה פרוכטמן	"כל ימי גדלתי בין החכמים ולא מצאתי לגוף טוב
210		אלא שתיקה"
V	תקצירים באנגלית	

אין מיש: הערות על היווצרותן של מילות שלילה בשפות השמיות

1. מבוא

בסקירה טיפולוגית של המקורות הלשוניים של הרכיבים השוללים פסוקיות וביטויים הציג ואן דר אורה שלושה סוגי התפתחות שאפשר לזהות בשפות העולם.¹ סוגים אלה מתוארים להלן באופן סכמטי (NEG מציין רכיב שולל):

- א. מרכיב לקסיקלי למילת שלילה בשלב אחר $X > NEG$
ב. מרכיב לקסיקלי למילת שלילה בשני שלבים $NEG1 X > NEG1 NEG2 > NEG2$
ג. הרחבה של מילת השלילה $NEG1 X > [NEG-X]NEG2$

במאמר זה אדון בפירוט בדוגמה מעניינת של התפתחות מן הסוג השלישי, אך תחילה אסקור ואפיינ בקצרה את שלושת סוגי ההתפתחות הללו ואדגים אותם מתולדותיהן של העברית ושל שפות הקרובות לה.

1.1 מרכיב לקסיקלי למילת שלילה בשלב אחד ($X > NEG$)

בתהליך הראשון מבע שבשלב קרום של שפה כלשהי אינו מביע שלילה אך מופיע בסביבה שיש לה אפקט שלילי (אם מסיבות לקסילקליות ואם מסיבות פרגמטיות) הופך בשלבים מאוחרים יותר של אותה השפה להיות הרכיב השולל במשפט. בהקשר הזה אפשר לציין את ההצעה המעניינת של ברוקלמן שמילת השלילה אין בעברית מקורה במילת השאלה הלוקטיבית השמית אין.² הוא סבור שבסביבה של שאלות

* הציטוטים של כתבי היד למסכתות השונות של התלמוד הבבלי בגוף הטקסט הם על פי כתבי היד שנבחרו במילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית. בהערות השוליים הערתי על חילופים בין כתבי היד, וזאת רק במקום שההבדלים חשובים לדיון הנוכחי. כאשר יש אחידות בין כל כתבי היד לא הערתי על זה. הקיצורים של כתבי היד הם על פי הנהוג אצל סוקולוף (סוקולוף, 2002), למעט כתבי היד שהוא לא השתמש בהם, ואלהים ציינתי את ההפניה המלאה. אני מודה לנורה בונה, שקראה גרסה קודמת של המאמר על הערותיה המועילות ולקארן דה-קלארק, שדנה עמי בכמה נושאים המוזכרים במאמר. כמו כן אני מודה לארבעת הקוראים המעריכים מטעם "לשוננו" על הערותיהם המועילות. הדוגמות שאינן בעברית מובאות בתעתיק עם גלוסות על פי שיטת לייפציג (eva.mpg.de). הואיל והגלוסות הן באותיות רומיות, התרגום בגלוסות הוא לאנגלית, ולאחריהן מופיע התרגום לעברית.

1. ואן דר-אורה, 2010.

2. ברוקלמן, 1956, עמ' 29.

רטוריות הפכה אין למילת שלילה במשפטי קיום (ומאוחר יותר במשפטים שמניים באופן כללי יותר).³ מבלי לתמוך בעצם ההצעה, שהיא בעיקרה ספקולטיבית,⁴ אני מבקש להראות שפרטיה יכולים להמחיש את הדרך שבה מתרחש התהליך המתואר בסכמה א. ברוקלמן לא פירט את השלבים של השינוי המדובר ואף לא ציין מה יכול להניע את השינוי. לאור זאת דומה שכדי להבין את ההצעה הזאת עלינו לציין את העובדות האלה:

א. מקובל שאחת ממילות השאלה הלוקטיביות בפרוטו־שמית (ואולי אפילו בפרוטו־אפרו־אסיאתית) היא *ʔayn*.⁵ כך למשל בערבית הקלאסית אנחנו מוצאים את *ʔayna*, באכדית את *ayyānum*, ובעברית אפשר לזהות את שרידיה בצירוף מֵאֵין, וככל הנראה היא גם המקור למילת השאלה לְאֵן (בעקבות ההתכווצות של *ayī > ā*), אשר מופיעה בלשון חז"ל כמה פעמים בצורה המקורית לאיין.⁶

ב. התנועה *e* במילת השלילה אין אף היא מקורה בכיוון דריתנועה, והצורה המקורית הייתה *ʔayn*.⁷ זו נשתמרה בצורות המנוקדות אין במסורת הטברנית של המקרא. ג. לעתים משפטי קיום בשפות השמיות כוללים אך ורק שמות עצם, ואין ציון מפורש לפרדיקט הקיום.⁷ המשפט בדוגמה 1 ב להלן מדגים שגם בעברית החדשה עדיין אפשר למצוא מימושים של תופעה זו.

ד. סוג נפוץ של שאלות רטוריות בשפות העולם הוא של מבעי שאלה שהתשובות אליהן אמורות להכיל מבע עם כמת שלילי, כדוגמת השאלה בדוגמה 1א, שמבחינה סמנטית זהה ל־ב1.

1. א. איפה הרופאים האלה היום? ! [תשובה מצופה: בשום מקום]
- ב. אין רופאים כאלה היום.

לאור זאת ככל הנראה סבר ברוקלמן שאם רוצים להבין את השימוש באותה הצורה בהקשר של שאלה לוקטיבית ושל שלילה, יש להניח מצב שבו הרצף המצוין בדוגמה 2 התפרש בשלב הראשון כשאלה רטורית ובשלב השני כשלילה של קיום.

3. תופעה נפוצה בשפות העולם היא שיש דרך מיוחדת להבעת שלילה של פרדיקטיית הקיום, ובשלב מאוחר יותר היא הופכת להיות כללית יותר ולשמש גם לפרדיקציות אחרות, כפי שכתבה גם וסלינובה, 2013.
4. וגנר ופאבר הציעו כל אחד הסבר אחר לזיקה בין מילת השאלה למילת השלילה, והצעותיהם ספקולטיביות לא פחות. בעניין זה עסקו וגנר, 1964, עמ' 264–265; פאבר, 1991, עמ' 422 (אני מודה לערן כהן על ההפניה למאמרה). ההצעה של ברוקלמן נסמכת על ההשערה שמילת השלילה אין ייחודית לעברית. ברם, לסלאו (1969) סוקר גם הצעות שקישרו בין אין העברי לבין מילות שלילה אחרות בשפות השמיות.
5. פאבר (1991, עמ' 414) סקר את המצוי בשפות השמיות והאפרו־אסיאתיות.
6. כך למשל בספרי דברים כט, כ"י וטיקן 32.
7. בראשר, 2009, עמ' 425–431; ברוקלמן, 1913, עמ' 35–41.

2. משפט משוחזר: אין מלך.

פירוש בשלב ראשון: איפה יש מלך?! [תשובה מצופה: בשום מקום]
פירוש בשלב שני: מלך אינו קיים. [בשום מקום]

מבחינה פרגמטית ההשתמעות של משפט 2 בשני השלבים זהה, אך מבחינת הניתוח הסמנטי-לקסיקלי, בעוד שבשלב הראשון המילית אין התפרשה כמילת שאלה, בשלב השני היא נתפסה כרכיב השולל במשפט.

1.2 מרכיב לקסיקלי למילת שלילה בשני שלבים (NEG1 X > NEG1 NEG2 > NEG2) על פי רוב מילות שלילה אינן נוצרות יש מאין, בדרך המתוארת בסכמה הראשונה. הדרך הנפוצה ביותר שבה הן נוצרות היא מתוך ניתוח מחדש (reanalysis) של מבע אחר שכבר כלל שלילה. כך, למשל, התהליך המתואר בסכמה השנייה מוכר משפות העולם בתהליכים של "מחזור יספרסן" (Jespersen cycle) או של "מחזור קרופט" (Croft cycle).⁸ בתהליכים מהסוג הזה נוסף בשלב הראשון בהקשרים מסוימים רכיב כלשהו, המצוין בסכמה כ-X, למבע שכבר קיימת בו מילת שלילה (NEG1) לשם חיזוק. בשלב השני מתחולל תהליך הניתוח מחדש, והרכיב הזה חדל מ"לחזק" והוא נתפס כחלק קבוע באותו המבנה (X = NEG2). בשלב הביניים ביטוי השלילה מנותח, למעשה, כיחידה מפוצלת שחלקיה נפרשים על פני שתי עמדות תחביריות לא רצופות במשפט. על פי רוב מיקומם של שני הרכיבים של מבע השלילה לפני הפרדיקט ואחריו. בשלב האחרון במחזור הזה מילת השלילה המקורית מתייתרת ואיננה מובעת עוד, והרכיב השני של השלילה (NEG2) נותר לבד.

נדגים את ההתפתחות המדוברת מסביבה לשונית הקרובה לעברית, מתולדותיה של הערבית, עד להשלמת המחזור בדיאלקט הפלסטיני. לשם כך נסתמך על התיאור של ההתפתחות המדוברת שמציג לוקאס:⁹

הכינוי הישי' šay' בערבית הקלאסית, שהוראתו 'דבר', מופיע כבר בקוראן בהקשרים של שלילה לשם חיזוק סמנטי. בדוגמה 3 הופעתו מבהירה שאפילו נזק מזערי זניה לא יתרחש. בשלב זה הביעו את השלילה בערבית בעזרת אחת ממילות השלילה
:ma או lā

3. *lā yaḍurru-kum kaydu-hum šay'-an*
NEG harm.IMPF.INDIC.3MSG-you cunning-POSS.3MPL thing-ACC
'ערמומיותם לא תפגע בכם במאומה' (קוראן ג 120; מובא אצל לוקאס,
2010, דוגמה 16).

8. מחזור יספרסן מופיע לראשונה אצל יספרסן, 1917; הורן, 1989; ברייטבארט, לוקאס וויליס, 2013. מחזור קרופט תואר אצל קרופט, 1991.

9. לוקאס (2009; לוקאס 2010) עסק באופן מקיף בהתפתחויות בשלילה בערבית; כך גם דיאם, 2014.

בתולדות הערבית הפְּמַת הזה עבר תהליך של שינוי ברמה הפונטית ונהגה šī/šey , ואף נהגה באופן אינקליטי סמוך לפרדיקט. מבחינה סמנטית הכמת הפך למילת שלילה (n-words, ובאופן ספציפי ל-NPI, כלומר מילת קוטביות שלילית), כדוגמת כלום בעברית הקלאסית, שבהקשרים שליליים מחזקת את השלילה. אפשר לראות זאת בדיאלקט המרוקאי (דוגמה 4), שבו šey ככל הנראה עורנה מחזקת את השלילה. אך הוא יכול להיות מובע גם בשאלה, שלא בהקשר שלילי, כפי שמוצאים למשל בדיאלקטים הלוויים (דוגמות 5–6 ברמות שונות של אינקליטיות). בהקשר של משפטים שליליים עם הזמן נחלש החיזוק, ולמעשה הצורן המדובר הפך להיות החלק השני של השלילה (עם ma או lā יחד), כדרך מצב העניינים הרגיל בשלב האמצעי של "מחזור יספרסן":

4. *ana ma nāʿas šey*
I NEG sleep.PTCP *šey*

'אינני ישן כלל' (מרוקאית; קאובט, 1993, עמ' 68).

5. *il-ḥawli simīn šī?*
DEF-sheep fat *šī*

'הכבשה שמנה?' (לובית מזרחית; אוונס, 1984, עמ' 102).

6. *šiftū-š muḥammad?*
see.PRF.2MSG-Q/NPI Muhammad

'ראית את מוחמד?' (לובית מזרחית; אוונס, שם).

בשלב האחרון, כפי שאפשר למצוא בדיאלקטים הפלסטיניים, הביטוי šī/šey הפך לסיומת -š והוא מבטא את השלילה לכד, כפי שאפשר לראות בדוגמה 7:¹⁰

7. *biddī-š maṣarī*
want.ISG-NEG money

'אינני רוצה כסף' (לוקאס, 2010, עמ' 189).

1.3 הרחבה של מילת השלילה (NEG1 X > [NEG-X]_{NEG2})

הסוג השלישי של ההתפתחויות ההיסטוריות דומה לתהליך המתואר בסכמה השנייה בכך שיש אלמנט שנוסף בשלב הראשון למילת השלילה המקורית. ברם, בניגוד לסכמה השנייה, בתהליך המתואר בסכמה השלישית מילת השלילה המקורית אינה

10. לשם הדיוק ראוי לציין שבדיאלקט הפלסטיני החל השלב השלישי ככל הנראה בתהליך פונטי שבו מילת השלילה ma לא נהגתה לפני צורות מוראליות הפותחות בעיצור שפתי (כפי שהציע לראשונה בלאו (1960)). לאחר מכן הושלם מחזור יספרסן בכל הצורות שאינן עבר, אבל טרם עבר הכללה גורפת לכל צורות הפועל (אם כי יש סימנים שבשפת הילדים ההכללה השלמה כבר חלה). לוקאס (2010) סקר את התופעה בצורה מפורטת ומדויקת.

נעלמת, אלא מתרחש תהליך מורפולוגי של איחוד (univerbation). בתהליך הזה שני רכיבים הופכים לאחד, הן מבחינה מורפולוגית הן מבחינה פונולוגית. תופעה זו אינה מתועדת בספרות המחקר ביצירת מילות שליליה של משפטים, אלא רק בהקשר של היווצרות מילות שליליה (n-words). למשל באנגלית הצירוף של שני האלמנטים *nothing* ו-*thing* הפך לרכיב אחד: *nothing*.

כאשר מדברים על תהליך של איחוד (univerbation) ראוי להזכיר את מחקריו של אנדרסן, שהבחין בין שלושה סוגים של איחוד: איחוד מורפולוגי (אבדן הגבולות בין צורנים); איחוד פרוזודי (שינוי בהטעמה); התאמה סגמנטלית (הפחתה בהבעה הפונולוגית).¹¹ הוא אף עמד על כך שלא תמיד השינויים הפונולוגיים תואמים לשינויים המורפולוגיים. לעניין השלילה, הסכמה השלישית מתארת מצב שבו יש איחוד מורפולוגי, ולמעשה הביטוי NEG-X בשלב השני מכונן מורפמה אחת.

במאמר הזה אני מבקש להציג תהליך של התפתחות מהסוג השלישי שטרם תועדה בספרות המחקר הטיפולוגית העוסקת בהיסטוריה של השלילה. בתהליך הזה מילת שלילה חדשה נוצרת בגין איחוד בין רכיב נוסף (אוגד) למילת השלילה המקורית. בסוף התהליך התקבלה מילת שלילה חדשה השוללת את המשפט כולו.

התופעה שנתחקה עליה מצויה בתולדותיה של הארמית המזרחית המאוחרת, והיא יצירתה של מילת השלילה לאו (*lāw*) בארמית הבבלית, לצד מילת השלילה השמית הקלאסית לא (*lā*). מילת השלילה החדשה איננה מחליפה את קודמתה, אלא מופיעה בהקשרים מוגדרים. כפי שנראה ראשיתו של התהליך באיחוד פונולוגי בשלב הקדום של הארמית (כדיאלקט הסורי), ואחריתו באיחוד מורפולוגי בארמית הבבלית. אני מבקש אפוא לחקור את הדרך שבה נוצרה מילת השלילה לאו ואת יכולתו של המקור שלה להסביר הן את התנהגותה התחבירית הן את התפוצה שלה בשימוש ואף את הסמנטיקה שלה בהקשרים הללו. חלק מהתהליך המדובר תיארתי כבר במאמר קודם, ושם יש פירוט רב יותר על הסמנטיקה של השלילה באופן כללי.¹² בתיאור הנוכחי נוספה ההשוואה המדויקת לסורית ופרטי ההתפתחות בארמית הבבלית, ואף בענייני הסמנטיקה מובאים דברים שטרם הוזכרו קודם לכן.

המבנה של הדיון הוא כדלהלן: אפתח במיקום היסטורי של התופעה בתולדותיה של הארמית (סעיף 2), ולאחר מכן אדון בהבדלים שבין השימוש בלאו בסורית לבין שימושה בארמית הבבלית (סעיף 3). בסעיפים 4 ו-5 אבחן את הזיקה בין השלב המאוחר לשלב המוקדם ואבדוק את ההבדלים בתחביר בין לא ובין לאו (סעיף 4) ואת ההקשרים שבהם לאו משמשת (סעיף 5). לאחר מכן, בסעיף 6, אציע הקשר לשוני בארמית הבבלית שבו אפשר לשער שהתהליך ההיסטורי יכול היה להתרחש.

11. אנדרסן, 1987.

12. בראשר סיגל, 2015.

2. הארמית הכבלית

מקובל לתארך את ראשית התקופה המאוחרת של הארמית למאה השנייה לספירה, והיא מתאפיינת בחלוקה מרכזית לשני ענפים, המזרחי והמערבי, וכל אחד מהם מתחלק חלוקה אתנית-דתית פנימית:

	מזרחי	מערבי
יהודים	ארמית בבליית	ארמית גלילית
נוצרים	סורית	סורית ארץ-ישראלית (ארמית נוצרית ארץ-ישראלית)
אחרים	מנדאית	שומרנית

בויאריין וקוק¹³ טענו שהסורית איננה מזרחית במובהק, אלא מצויה בתווך שבין המזרח למערב. במקום אחר טענתי שהסורית באופן כללי שמרנית יותר וכי יש לה מאפיינים של שפה רשמית שנוטה לשמרנות (כמובן שיש לראות את הנתון הזה לאור העובדה שזו למעשה השפה הרשמית של הכנסייה המזרחית).¹⁴ כשפה רשמית הסורית קרובה יותר מבחינה לשונית לשפה המשתקפת בעדויות של התקופה הממלכתית-הרשמית של הארמית (הקלאסית). לענייננו חשוב לציין שכתופעות רבות המשקפות התפתחות בתוך הענף המזרחי של הדיאלקטים המאוחרים של הארמית, כאשר גם בסורית משתקף תהליך ההתפתחות המדובר, הסורית משקפת שלב ביניים בין הארמית הממלכתית לבין השלבים המאוחרים יותר.¹⁵ כפי שנראה להלן, זהו גם מצב העניינים בתופעה שנדון בה כעת בנוגע למילות השלילה.

3. "לאו" בסורית ובארמית הכבלית

בארמית הכבלית משמשות שתי מילות שלילה זו לצד זו: לא (lā) ולא (lāw). לא (lā) היא מילת השלילה הנפוצה בשפות השמיות,¹⁶ ואילו לאו היא תוצאה של אינקליטיזציה של מילת השלילה הרגילה לא עם כינוי הגוף הפרוד לנסתר, המשמש אוגד: lā+hu 'not+it' > lāw. במילים אחרות, מקורה בשתי יחידות מורפולוגיות היכולות לכונן משפט לעצמו (שתוכנו: "אין זה נכון ש-"). צירוף מן הסוג הזה מכונה בספרות המחקר "שלילה חיזונית"¹⁷ הואיל והוא מכוון לפסוקית שלמה וטוען בנוגע לערך האמת שלה – כלומר טוען שאין היא נכונה. בהקשר הכללי יותר, הרעיון של שלילה כמשנה את ערך האמת של הפסוקית כולה לקוח מהלוגיקה הפרגמטית, והוא עומד בניגוד ל"שלילה פנימית" של פרדיקטים, כדרך שהשלילה מאופיינת

13. בויאריין, 1981; קוק, 1994.

14. בר-אשר, 2007.

15. למשל בר-אשר סגל, 2014.

16. סז'ור (2015) מסכם את הדיון המעורכן במילות השלילה השמיות ואף מציג סקירה מפורטת של ספרות המחקר הקודמת על הנושא.

17. הורן, 1989.

בלוגיקה האריסטוטלית. בהמשך הדיון נראה הקשרים תחביריים ופרגמטיים שבהם משתמשים בצירוף שכזה.

לא מצויה גם בסורית וגם בארמית הבבלית,¹⁸ אך אני מבקש לטעון שבסורית האיחוד בין שתי המורפמות הללו היה ברמה הפונולוגית בלבד, ואילו בארמית הבבלית שתי הצורות התמזגו לאחת גם במישור המורפולוגי. ברם, לצד ההתפתחות הזאת אטען שהן מבחינת התחביר הן מבחינת השימוש למילת השלילה לאו נותרו מאפיינים המעידים על מקורה בשלילה החיצונית.

נפתח תחילה בהצגה של המצב הקדום. כפי שהראו יוסטן ופת־אל, אף על פי שבהקשרים מסוימים בדיאלקט הסורי של הארמית המזרחית המאוחרת השלילה מובעת מבחינה פונולוגית בביטוי הרציף *-lāw*, מבחינה מורפולוגית מדובר בשני צורנים מובחנים.¹⁹ כדי להראות זאת עלינו להקדים דברים בנוגע לדקדוק של משפטים חסרי פועל בסורית.

הכלל הדקדוקי במשפט חסר הפועל בסורית²⁰ הוא שלעולם מופיע התאם לנושא של המשפט סמוך לפרדיקט (ליתר דיוק: באופן אינקליטי לאחר הרכיב השני של הפרדיקט). התאם זה מובע באחת משתי צורות: או ככינוי גוף או בצורה הנטויה של השורש הו"י (המקבילה הארמית של השורש הי"י העברי):

8. *malka ḥakim-u*
king wise-3MSG

'המלך חכם'.

malka ḥakim-wa
king wise-be.PST.3MSG

'המלך היה חכם'.

הדברים הללו נכונים גם בהקשרים שבהם המבע הפרדיקטיבי כולל שלילה בלבד. גם בהם מופיע כינוי או פועל מן הו"י (בצורה קפואה שאיננה נוטה):

9. *lā=wā* *men* *'ūlṣānā=h*
NEG=be.PST.3MSG *men* offence=3MSG

'זה לא היה מתוך פשיעה' (ברדיצן, 583; פת־אל, 2006, דוגמה 16).

lā=w *Ḥim* *'itaw=y* *wa*
NEG=3MSG PN exist=3FSG be.PST.3MSG

'זה לא היה חם' (אפרם, בראשית, 64; פת־אל, 2006, דוגמה 18).

18. ייתכן שעדות קדומה אחת של *law* מצויה בתקופה הממלכתית, בארמית של מצרים, כפי שציינו מוראוקה ופורטן (1998, עמ' 25).

19. יוסטן, 1992; פת־אל, 2006.

20. גולדנברג, 1983.

לאור זאת, הצירוף לאו מופיע רק במשפטים מבוקעים (cleft sentences), והחילוף בין הצורות $lā=wā$ ו- $lā=w$ מעיד שהצורך השני עדיין היה מובחן. לפיכך עדיין אפשר למצוא את ההבדל שבין הפועל הנטוי לבין הכינוי המשמש אוגד. נעבור כעת למצוי בארמית הבבלית, שבה כפי שנראה האיחוד הפונולוגי הפך גם למורפולוגי. ברם, לפני כן נציין שכדרכן של התפתחויות היסטוריות לשוניות רבות, השלב הראשון לא בהכרח נעלם. ואכן בהקשרים מסוימים השימושים של לאו כצירוף המכונן משפט עצמאי (it is not the case) עדיין מצויים בארמית הבבלית. כך למשל הם פני הדברים בתשובה לשאלות:

10. א"ל אית לך נכסי בקפוטקיא א"ל לאו (ברכות נו ע"ב).²¹

<i>'mar</i>	<i>l-eh</i>	<i>'it l-āk</i>	<i>niks-e</i>
say.PST.3MSG	to-3MSG	exist to-2MSG	property-PL
<i>be-qapotqāyā,</i>	<i>'mar</i>	<i>l-eh</i>	<i>lā-w</i>
in-GN	say.PST.3MSG	to-3MSG	NEG-3MSG

'אמר לו: "האם יש לך נכסים בקפוטקיה?" והוא ענה לו: לא.'

לעתים במקום האוגד עם כינוי הנסתר מופיע כינוי הנסתרת ($(lā+hi 'not+it' > lāy)$), כמצופה מהשימוש בסתמי בארמית הבבלית:²²

11. מאי אמרת [...] דיל' [...] לאיי (תמורה ח ע"ב).²³

<i>māy</i>	<i>'āmart...</i>	<i>dilmā...</i>	<i>lā-y</i>
what	say.PTCP.2MSG	perhaps	NEG-3FSG

'מה אמרת? שמא [...] לא.'

החילוף בין כינויי הנסתר והנסתרת מעיד שהכינוי בהקשר הזה עדיין היה מורפמה מובחנת. ממילא המין של האוגד השתנה על פי צורכי ההתאם. כמו כן לאו עודנה נתפסת כמורכבת משתי יחידות מורפולוגיות גם בהקשר של משפטים מבוקעים. ברם, כדי להבין מדוע חייבים לנתח את לאו במשפטים מבוקעים כשני אלמנטים עלינו להעיר תחילה על המבנה של המשפטים המבוקעים בארמית הבבלית, המתואר בסכמה הזו:²⁴

PHRASE	<i>hu</i>	<i>d-</i>	CLAUSE
	COP.3MSG	REL	

21. כך הגרסה בכל כתבי היד. בכ"י קיימברידג' T-S NS 329.543 מופיעה שאלה אחרת, והתשובה היא "לא".

22. ברי"אשר, 2013, עמ' 57-59.

23. כך בכתבי היד F¹⁰ ו-V⁹. בכתבי היד N ו-V⁹ מופיע "לא".

24. ברי"אשר, 2013, עמ' 224-225; גולדנברג, 1998, עמ' 117.

המשפט הראשי כולל ביטוי פרדיקטיבי כלשהו המאייך את הנאמר במשפט המשועבד, ולאחריו מופיע האוגד (כינוי הגוף של הנסתר). בעקבותיהם מופיע המשפט המשועבד הפותח בתחילית השעבוד d-. כך אפשר לראות בדוגמות האלה:

12. א. האי הוא דבאעי עקירה (פסחים עג ע"ב).

<i>hā'e</i>	<i>hu</i>	<i>d-bā'e</i>	<i>'aqirā</i>
DEM.MSG	COP.3MSG	require.PTCP.3MSG	uprooting

'זה זה שדורש עקירה'.

ב. מילתא יתירתא הוא דעבר (מועד קטן כא ע"א).

<i>milltā</i>	<i>yattirtā</i>	<i>hu</i>	<i>d-'bad</i>
thing	superfluous.FSG	COP.3MSG	REL-do.PST.3MSG

'זה מיותר מה שהוא עושה'.

ג. לנטורי תרביציה הוא דעבר (עירובין צ ע"א).

<i>le-natore</i>	<i>tarbiṣ-eh</i>	<i>hu</i>	<i>d-'bad</i>
to-protect.INF	courtyard	COP.3MSG	REL-do.PST.3MSG

'זה בשביל לשמור על הצרו שהוא עשה את זה'.

לפיכך, כך נכון לנתח גם את המשפט הזה:

13. לאו דמברין עליה ושתי ליה לא דמברין עליה ומנח ליה (ברכות נב ע"א).

<i>lā-w</i>	<i>d-mbarrek</i>	<i>l-eh</i>
NEG-3MSG	REL-bless.PTCP.3MSG	on-3MSG

<i>w-šāte</i>	<i>l-eh lā</i>	<i>d-mbarrek</i>
and-drink.PTCP.3MSG	to-3.M.SG no	REL-bless.PTCP.3MSG

<i>l-eh</i>	<i>w-mānaḥ</i>	<i>l-eh</i>
on-3MSG	and-leave.PTCP.3MSG	to-3MSG

'האין זה נכון שהוא מברכך עליה ושותה אותה?! לא, מדובר כשהוא מברך עליה ומניח אותה'.

לאור הניתוח הזה, במשפט השלילה המבוקע מופיעה לא כנשוא של המשפט הראשי ולאחריו הכינוי הוא כאוגד כשם שהוא מופיע בכל משפט מבוקע. הצירוף של שתי המורפמות הללו עובר איחוד פונולוגי והוא נהגה *lāw*. בשני ההקשרים הללו – בתשובה לשאלה ובמשפטים מבוקעים – מדובר בשלילה חיצונית הואיל ואלו הם הקשרים שבהם השלילה מכוונת לערך האמת של מבע שלם, כלומר טוענת לשקריותו. בארמית הבבלית לרוב משמשת לאו בתוך הפסוקית. אפשר לזהות את השינוי לאור העובדה שלאחריה לא בהכרח מופיע משפט. ניתן לראות זאת במשפט 14,

הנפוץ בתלמוד הבבלי, ובו מופיע תואר הפועל הכי שהוראתו 'כך'. כמו כן גם כאשר יש משפטים מלאים לאחר מכן, אין מופיעה בראשם התחילית ד' המחויבת במשפטים מבוקעים.

14. הא לאו הכי (מנחות נה ע"ב).

<i>hā</i>	<i>lāw</i>	<i>hāke</i>
DEM.FSG	NEG	so

'הדברים אינם כך'.

מלבד זאת, כפי שראינו בסורית, הואיל ולא היה צירוף של לא עם האוגד (הוא), הצורה לאו איננה יכולה לבוא כאשר במשפט יש צורות בנטיית השורש הו"י. ברם, לא כך הם פני הדברים בארמית הבבלית. במשפטים המופיעים בדוגמה 15 לאו מופיעה עם האוגד, ובדוגמה 16 עם פעלים נטויים של השורש הו"י.

15. א. לאו גזלני נינהו (בבא קמא עט ע"ב).

<i>lāw</i>	<i>gazzlān-e</i>	<i>ninhu</i>
NEG	thief-PL	COP.3MPL

'אין הם גנבים'.

ב. לאו אורח ארעא הוא (ברכות סב ע"ב).

<i>lāw</i>	<i>ʾorah</i>	<i>ʾarʾā</i>	<i>hu</i>
NEG	way.of	land	COP.3MSG

'האין זו הדרך הרגילה?!'

16. א. ושמשון לאו נזור הוה (נזיר ד ע"ב).²⁵

<i>w-šimšon</i>	<i>lāw</i>	<i>nzur</i>	<i>hwā</i>
and-šimšon	NEG	abstinent	be.PST.3MSG

'ושמשון לא היה נזיר?!'

ב. לאו שעת מעשה הואי (חולין קא ע"ב).²⁶

<i>lāw</i>	<i>šʿat</i>	<i>maʿse</i>	<i>hway</i>
NEG	hour.of	action	be.PST.3FSG

'זו לא הייתה שעת המעשה'.

25. כך בכתבי היד M וכ"י מוסקבה 1134 Guenzburg; בכתב היד V2 מופיע 'ושמש' [לאן נדור הוה].

26. כך בכתבי היד H2, V11 M (באחרון צורת הפועל היא בזכר); בכתב היד V12 מילת השלילה חסרה.

לאור ההבדלים בין הסורית לבין הארמית הבבלית אפשר לטעון לשינוי הזה: בשלב הקדום, המשתקף בסורית ובהקשרים מסוימים בארמית הבבלית, לאו משקפת איחוד פונולוגי של שתי מורפמות שכווננו יחד משפט שלם השולל משפט אחר. בארמית הבבלית חל תהליך שבו עברה לאו גם איחוד מורפולוגי והפכה למורפמה אחת השוללת משפט שלם. אני בא לטעון שחרף השינוי המורפולוגי עדיין נשתמר משהו מהשימוש המקורי של לאו, והיא עדיין משמשת לשלילה חיצונית. אפשר להראות שלאו תמיד שוללת טווח (scope) רחב של הפסוקית כולה. כדי שנוכל לבסס את הטענה הזאת נעמוד תחילה על הביטוי התחבירי שלה.

4. הבדלים תחביריים בין "לא" ובין "לאו"²⁷

בדברים הבאים נעמוד על הבחנה תחבירית בין שתי מילות השלילה בארמית הבבלית. הממצאים הללו יעידו שיש זיקה בין התפוצה התחבירית של מילת השלילה לאו לבין המקור ההיסטורי שלה.

המילית לא מופיעה סמוך לפועל או לפרדיקט הראשי של המשפט במשפטים שמננים, והפועל לרוב מצוי לקראת סוף המשפט. לעומת זאת לאו מופיעה קודם לכן במשפט או בתחילתו ממש או סמוך לראשית המשפט, בלי תלות במיקום הפרדיקט הראשי של המשפט. כך אפשר להבחין בדוגמות האלה:

17. א. ורב נחמן מאי טעמא לא אמר כרב יהודה (פסחים מג ע"א).

w-rab naḥman may ʔa'mā lā 'mar k-rab yehuda
and-PN₁ what reason NEG say.3MSG like-PN₂

'מדוע רב נחמן לא אמר כרב יהודה?'

ב. טבא לא הוי בישא (ברכות כט ע"א).

ṭābā lā hāwe bišā
good.MSG NEG be.PTCP.3MSG bad.MSG

'דבר טוב אינו הופך להיות דבר רע.'

ג. לאו עכברא גנב אלא חורא גנב (ערכין ל ע"א).²⁸

lāw 'akbrā gnab ellā ḥorā gnab
NEG mouse steal.PST.3MSG but hole steal.PST.3MSG

'לא העכבר הוא הגנב אלא החור הוא הגנב.'

27. אפשר למצוא הצעות קודמת בנוגע להבדלי התפוצה אצל שלזינגר, 1928, עמ' 143–153. ברם, בסעיף 3 במאמרי (בראשר סיגל, 2015) עמדתי על בעיות בהצעתו של שלזינגר.

28. כך בכתבי היד O⁴, L¹, Vatican 119 ו-V¹⁰; בכתב היד M מופיעה לא.

בשני המשפטים הבאים מעניין להשוות את המיקום של תואר הפועל שפיר ביחס למילת השלילה:

18. א. לא מעריב שפיר (שבת קנו ע"א).

<i>lā</i>	<i>mi^crib</i>	<i>šappir</i>
NEG	mix.PTCP.PASS.3MSG	appropriately

'אין זה מעורב כמו שצריך'.

ב. שמואל לאו שפיר קא משני ליה (בבא מציעא נו ע"א).²⁹

<i>šmuēl</i>	<i>lāw</i>	<i>šappir</i>	<i>qā=mšanne</i>	<i>l-eh</i>
PN	NEG	appropriately	DUR=reply.PTCP.3MSG	to-3MSG

'שמואל לא ענה לו כפי שצריך'.

התפוצה הזאת מעניינת כשלעצמה. המיקום של לא הוא סמוך לפרדיקט. זה המקום הרגיל של השלילה הסטנדרטית, השוללת משפטי חיווי, בשפות רבות.³⁰ הורן, למשל, הסיק מהמיקום של השלילה הסטנדרטית שהשלילה בשפות העולם איננה של פסוקים אלא של פרדיקטים, והסיבה לכך היא שהשלילה אינה מופיעה בראשית הפסוקית או בסופה (כמו מילת שאלה למשל) אלא תמיד סמוך לפועל.³¹ לאור זאת המיקום של לאו, בראשית הפסוקית, הוא המעניין שכן הוא חריג בשפות העולם. ברם, אנחנו רואים שהמיקום של לאו נותר דומה למקום שלה במשפטים המבוקעים. היא תמיד מופיעה בתחילת הפסוקית הראשית של המשפט המורכב. המיקום הזה נשמר גם כשאין שיעבוד אלא רק משפט פשוט. בדברים הבאים אבקש להראות שגם במישור הסמנטי הקרבה למצב העניינים בשלילה במשפט המבוקע נותרה בעינה.

5. הסביבות שבהן "לאו" מופיעה בארמית הבבלית

לא היא מילת השלילה הבלתי מסומנת, ואילו ההקשרים שלאו מופיעה בהם הם הקשרים מסומנים.³² אפשר לזהות ארבע סביבות שבהן לאו מופיעה, וכפי שיתבהר להלן הן סביבות שבהן השלילה חיצונית:

29. כך בכתבי היד M, H, F¹, V²³ ו-Vatican 117; בכתב היד Es מופיעה לא.

30. מיסטמו, 2005.

31. הורן, 1989.

32. במאמרי (בריאשר סיגל, 2015) הצגתי סקירה מדויקת של השימושים של כל אחת ממילות השלילה של הארמית הבבלית.

5.1 שאלות רטוריות שליליות

19. א. לאו בהא קא מפלגי (בבא מציעא כז ע"ב).

lāw b-hā qā=mippalgi
NEG in-DEM.FSG DUR=dispute.PTCP.3MPL

'וכי אין הם חולקים בזה?!

ב. ולאו חמרא הוא (יומא עו ע"ב).³³

w-lāw ḥamrā hu
and-NEG wine COP.3MSG

'וכי אין זה יין?!

5.2 ברישה של תנאי בטל

20. א. אי לאו גמירנא כסיפתון (הוריות יג ע"ב).³⁴

'i lāw gmīr-na kāsef-tun-Ø
COND NEG learn.PTCP.PASS-1SG embarrass.PTCP-2MPL-1SG

'אילו לא למדתי על זה, הייתם מביישים אותי.'

ב. אי לאו את בהדן לא הוה סליק לן דינא (סנהדרין ל ע"א).

'i lāw 'at bhad-an lā hwa sāleq
COND NEG you with-1PL NEG PST raise.PTCP.3MSG

l-an dīnā
to-1PL judgment

'אילו לא היית עמנו, לא היינו מצליחים להכריע את הדין.'

5.3 שלילת משפטים חיוביים שנאמרו באותו ההקשר קודם לכן

21. א. דמר סבר ככרמלית דמיא ומר סבר לאו ככרמלית דמיא (שבת ג ע"ב).

d-mar sābar k-karmelit dāmy-ā
REL-master think.PTCP.3MSG like-karmelit similar-FSG

w-mar sābar lāw k-karmelit dāmy-ā
and-master think.PTCP.3MSG NEG like-karmelit similar-F.SG

'אחד סבר שזה דומה ל"כרמלית" והשני סבר שאין זה דומה ל"כרמלית".'

33. כך בכתבי היד L, M¹, ניו יורק (EMC 271), JTS Rab. 1623/2, E¹, אוקספורד. Opp. Add. fol. 23, בזאנו 18, Archivio Storico Comunale Fr. ebr. 18; בכתב היד M מופיעה לא.

34. כך בכתב היד P¹. בכתב היד M מופיעה גרסה שונה לכל המשפט.

ב. מכלל דשפיר עבד. אדרבה [...] מכלל דלאו שפיר עבד (כבא בתרא קלג ע"ב).

<i>mikklāl</i>	<i>d-šappir</i>	<i>‘bad</i>	<i>‘a-d-rabbā</i>
therefore	REL-appropriately	do.PST.3MSG	on-REL-big

<i>mikklāl</i>	<i>d-lāw</i>	<i>šappir</i>	<i>‘bad</i>
therefore	RE-NEG	well	do.PST.3MSG

‘כלומר, הוא פעל כמו שצריך. להפך, הוא לא פעל כפי שצריך.’

5.4 שלילה של קדם-הנחה המצויה בהקשר

22. א. הא דרבי זריקא לאו בפירוש איתמר אלא מכללא איתמר (ברכות יא ע"ב).

<i>ha</i>	<i>d-rabbi</i>	<i>zreqa</i>	<i>lāw</i>	<i>beperuš</i>	<i>itmar</i>
DEM.FSG	of-PN		NEG	explicitly	say.PST.PASS.3FSG

<i>ellā</i>	<i>miklālā</i>	<i>itmar</i>
but	indirectly	say.PST.PASS.3FSG

‘הדיעה של ר’ זריקא לא נאמרה במפורש אלא הוסקה באופן עקיף.’

ב. לאו עכברא גנב אלא חורא גנב (ערכין ל ע"א).

<i>lāw</i>	<i>‘akbrā</i>	<i>gnab</i>	<i>ellā</i>	<i>ḥorā</i>	<i>gnab</i>
NEG	mouse	steal.PST.3MSG	but	hole	steal.PST.3MSG

‘לא העכבר הוא הגנב אלא החור הוא הגנב.’

ההקשרים הללו נחלקים לשתי קבוצות: בראשונה נכללות השאלות הרטוריות והתנאים הבטלים, ובשנייה שלילת משפטים חיוביים שנאמרו באותו ההקשר קודם לכן ושלילה של קדם-הנחה המצויה בהקשר. הקבוצה הראשונה מתאפיינת בכך שמצב העניינים האמתי הוא היפוך של מה שמובע בפסוקית. במילים אחרות, שאלה רטורית טוענת להתרחשות השלילה של מה ששואלים עליו, ותנאי בטל מתאר מצב עניינים שבו לא מתקיים מה שהתרחש באמת. הקבוצה השנייה היא הכחשה של מה שנתפס כאמתי בנקודת הזמן שבה המבע נאמר.

במאמר קודם הרחבתי יותר באפיון של ארבעת ההקשרים הללו והסברתי מדוע השלילה בהם מתאפיינת כשלילה חיצונית בניגוד לשלילה פנימית, והראיתי שעל פי זה לאו בארמית הבבלית עדיין מציינת את השלילה החיצונית.³⁵ כאן אני מבקש להראות לראשונה שההקשרים הללו דומים בתכונה סמנטית לשלילה המובעת במשפט מבוקע, שבו כל הפסוקית נשללת במפורש. לשם כך נעמוד על ההבחנה בין המשפטים הבאים בעברית ועל תנאי האמת שלהם. המשפטים הללו יובאו בעברית כדי להמחיש את הסמנטיקה של ההקשרים האלה, הוזה בשפות השונות. אני מבקש

להראות שלשליה חיצונית, המובעת בעזרת משפט משועבר, ולשליה פנימית, המובעת בעזרת השליה הרגילה, יש סמנטיקה שונה. לאחר מכן אראה כי בסביבות דומות לאלה שמופיעה בהן לאו בארמית הבבלית הסמנטיקה של השליה זהה לזו של השליה החיצונית ולא לזו של השליה הפנימית. כדי להמחיש את הטענה אציג שלושה משפטים: הראשון (23א) חיובי, השני (23ב) שולל אותו באמצעות משפט מבוקע, והשלישי (23ג) שולל אותו בשליה סטנדרטית. מוקד העניין שלנו הוא השאלה על כמה שאלות צריך יוסי לענות כדי שהמשפט יהיה אמתי (n בסוגריים מציין את מספר התשובות הנדרשות כדי שהמשפט יהיה אמתי, ובקו התחתון מצוינת הקריאה המועדפת).

23. א. יוסי ענה על שלוש מתוך עשר שאלות בבחינה ($n=3$)
 ב. זה לא נכון שיוסי ענה על שלוש מתוך עשר שאלות בבחינה ($n \neq 3$ and $n < 3$)
 ג. יוסי לא ענה על שלוש מתוך עשר שאלות בבחינה ($n \leq 7$ or $n \neq 3$ and $n < 3$)

כדי שהמשפט החיובי יהיה אמתי יוסי צריך לענות על שלוש שאלות. המשפט המבוקע (23ב), השולל את הפסוקית באופן מפורש, אומר למעשה שהמשפט החיובי אינו אמתי. לכן כל עוד יוסי לא ענה על שלוש שאלות המשפט הזה אמתי (בין שענה יותר ובין שענה פחות). ברם, יש העדפה לכך שהוא ענה פחות משלוש תשובות.

למשפט שבו שלילה סטנדרטית (23ג) יש שתי קריאות: האחת זהה לזו של השליה החיצונית, אבל השנייה אומרת שהוא ענה לכל היותר על שבע שאלות. כלומר, השליה איננה אומרת שהמשפט החיובי אינו נכון, אלא מונה את מספר השאלות שעליהן יוסי לא ענה. על פי זה תנאי האמת מובעים בפרפרזה הזאת: מספר השאלות שיוסי לא ענה עליהן בבחינה הוא לפחות שלוש מתוך עשר.

במשפטים שיש בהם שלילה סטנדרטית (שלילה ליד הפועל) תנאי האמת זהים בכמה הקשרים לאלה של המשפט המבוקע. כלומר אין למשפטים הללו קריאה שלפיה תנאי האמת מציינים את מספר השאלות שיוסי לא ענה עליהן (שבע שאלות), אלא רק קריאה האומרת שהמשפט החיובי אינו נכון (כלומר נטייה להבין שהוא ענה על שתי שאלות לכל היותר). כפי שנראה ההקשרים הללו הם ההקשרים שבארמית הבבלית מצאנו בהם את לאו כמילה השליה, והם מודגמים להלן מן העברית החדשה:

24. א. הכחשה של מה שנאמר קודם לכן:
 דוברת א: יוסי ענה על שלוש שאלות מתוך עשר.
 דוברת ב: יוסי לא ענה על שלוש שאלות מתוך עשר. ($n \neq 3$ and $n < 3$)
 ב. שאלה רטורית:
 יוסי לא ענה על שלוש שאלות מתוך עשר? ($n=3$)

ג. רישה של תנאי בטל:

אילו יוסי לא היה עונה על שלוש שאלות מתוך עשר

הוא היה נכשל.

(n = 3)

בהקשרים של הכחשה (דוגמה 24א) יש למשפט רק קריאה אחת, והיא זהה לזו של השלילה המתקבלת ממשפט מבוקע, כלומר יוסי ענה לכל היותר על שתי שאלות (או לפחות הוא לא ענה בדיוק על שלוש שאלות). כך גם בשאלה רטורית המשפט מביע את השלילה של המשפט המובע. בדוגמה 24ב השאלה הרטורית מציינת שיוסי ענה על שלוש שאלות, ולא שהוא לא ענה על שבע שאלות. אותו הדבר ב־24ג, יוסי לא נכשל בבחינה כי הוא ענה על שלוש שאלות ולא משום שהוא לא ענה על שבע שאלות.

בדברים הללו אין הסבר לתופעה אלא אך ורק הצבעה על כך שיש זיקה סמנטית בין ההקשרים שבהם מופיעה מילת השלילה לאו לבין ההקשרים שבהם יש שלילה חיצונית כפי שהיא מובעת במשפטים מבוקעים.³⁶ לדיון הנוכחי די בכך שנטען שאף על פי שהשימוש בלאו במשפט הפשוט בארמית הבבלית שונה בתכלית משימושו במשפט המבוקע, יש להם מאפיינים דומים. הדברים האלה מסכמים את היחס בין השימושים בלאו בתקופות השונות:

התפתחות

שינוי מורפולוגי: האחדה משתי מורפמות לאחת.

שינוי תחבירי: מהמשפט העיקרי במשפט המבוקע למילת השלילה במשפט הפשוט.

דמיון

קרבה תחבירית: לאו נותרה בראשית המשפט ומיקומה אינו בסביבה של הפרדיקט. מבחינה סמנטית: לאו משמשת כשלילה חיצונית השוללת את אמתות המשפט החיובי ואינה מציינת פרדיקט שלילי.

6. הצעה לתהליך שבו השינוי הזה התרחש

אפשר לשער שמשפטים מבוקעים עברו ניתוח מחדש ונתפרשו כמילת שלילה בתוך המשפט. תהליך מעין זה יכול היה להתרחש בסביבות שבהן משפטים מבוקעים הם אסינדרטיים ואינם מצוינים בעזרת מילת היחס ד-, המציינת את השיעבוד.³⁷ לדוגמה נעיין במשפט הזה:

36. נציין גם שבאותם ההקשרים בשפות שונות מוצאים גם תופעות אחרות כביטויים של שלילה. דברים אלו מובאים במאמרם של שוורץ ובהאט (2006) שבו הם טוענים שבגרמנית בהקשרים הללו מופיעה "השלילה הקלה", ובאנגלית אלו הם הקשרים שבהם "ביטויים קוטביים חיוביים" (PPI) מופיעים חרף השלילה בסביבה התחבירית.

37. במאמרי (בר-אשר סיגל, 2015, עמ' 1045 הערה 13) ציינתי מהם פרטי ההקשרים שבהם השעבוד עשוי להיות אסינדרטי.

25. אי לאו דחמיתיה לחביבי (יבמות קב ע"א).³⁸

l-ħbib-i *d-ħmit-eh* *lāw* *ʔi*
 to-paternal.uncle-POSS.1SG REL-see.PST.1SG-3MSG NEG COND
 'אילו לא ראיתי את דודי'.

המשפט הזה עשוי היה להופיע בארמית הבבלית גם בשיעבוד אסינרטי:

26. אי לאו חמיתיה לחביבי.

הצעתו היא אפוא שהמשפט המבוקע בדוגמה 26 עבר תהליך של ניתוח מחדש, ובמקום להתפרש כמשפט מבוקע הוא נתפס כמשפט ללא שיעבוד ובו שלילה בתוך המשפט. לפי זה השינוי המדובר חל ברמת הניתוח התחבירי והמורפולוגי של הרכיבים השונים במשפט, אבל המיקום התחבירי (ההופעה בראש הפסוקית) והסמנטיקה של השלילה החיצונית נותרו דומים לאלה שבשלב הראשון.

7. סיכום

במאמר זה עקבנו אחר ההתפתחות של רכיב שולל בארמית הבבלית בהקשר הרחב יותר של התפתחויות מילות השלילה בשפות העולם בכלל ובשפות השמיות בפרט. דנו במקור של לאו בארמית הבבלית הן במישור הפונולוגי הן במישור המורפולוגי, וראינו שהאיחוד הפונולוגי שהחל בסורית הפך גם לאיחוד מורפולוגי בארמית הבבלית. עוד ראינו שהמקור ההיסטורי של הצורך רלוונטי להבנת התחביר של המשפטים שבהם הוא מופיע ולהבנת הסמנטיקה שלהם גם מן הבחינה הסינכרונית. כלומר לאו, שבמקור היה צירוף שכוונן כשהוא לעצמו משפט (בעיקר כמשפט מבוקע), הפך למילת שלילה בתוך משפט אחר. ברם, חרף השינוי הזה לאו שימר מאפיינים של השימוש המקורי שלו הן בהתנהגות התחבירית (מיקום במשפט) הן מבחינה סמנטית – הוא מביע שלילה חיצונית. דוגמה זו מיטיבה להראות כיצד הציר הדיאכרוני והציר הסינכרוני נשזרים זה בזה.

קיצורים

J. Owens, *A Short Reference Grammar of Eastern Libyan Arabic*, Wiesbaden 1984

H. Andersen, "From Auxiliary to Desinence", *Historical Development of Auxiliaries*, ed. M. Harris and P. Ramat, Berlin 1987, pp. 21–52

38. כך בכתבי היד V³, Mo1, מוסקבה 1017, Guenzburg; M³, M; בכתב היד O מופיעה לא.

- D. Boyarin, "An Inquiry Into the Formation of the Middle = 1981 בויאריין, Aramaic Dialects", *Bono Homini Donum: Essays in Historical Linguistics in Memory of J. Alexander Kerns*, ed. Y. Arbeitman, Amsterdam 1981, pp. 613–650
- J. Blau, *Syntax des palästinensischen Bauerndialekts von Bīr* = 1960 בלאו, Zēt, Walldorf, Hessen 1960
- E. Bar-Asher, "Syriac as an Eastern Aramaic Dialect: = 2007 בר-אשר, A Reassessment of the Evidence", *Paper Presented at the Annual Meeting of the Society of Biblical Literature*, San Diego, CA 2007
- E. Bar-Asher, *A Theory of Argument Realization and its Applications to Features of the Semitic Languages*, Ph.D. dissertation, Harvard University, 2009 (unpublished) בר-אשר, 2009
- E. Bar-Asher, *Introduction to the Grammar of Jewish Babylonian Aramaic*, Münster 2013 בר-אשר, 2013
- E. A. Bar-Asher Siegal, "From a Non-Argument- = 2014 בר-אשר סיגל, Dative to an Argument-Dative: The Character and Origin of the *qīl lī* Construction in Syriac and Jewish Babylonian Aramaic", *Folia Orientalia* 51 (2014), pp. 59–101
- E. A. Bar-Asher Siegal, "The Case for External Sentential = 2015 בר-אשר סיגל, Negation: Evidence from Jewish Babylonian Aramaic", *Linguistics* 53 (2015), pp. 1031–1078
- C. Brockelmann, *Grundriss der vergleichenden Grammatik der semitischen Sprachen*, II, Berlin 1913 ברוקלמן, 1913
- C. Brockelmann, *Hebräische Syntax*, Neukirchen (Kreis = 1956 ברוקלמן, Moers) 1956
- A. Breitbarth, C. Lucas, and D. Willis, = 2013 ברייטבארט, לוקאס וויליס, "Incipient Jespersen's Cycle: The (Non-)grammaticalization of New Negative Markers", *Sprachwandelvergleich – Comparing Diachronies*, ed. J. Fleischer and H. J. Simon, Berlin 2013, pp. 141–162
- G. Goldenberg, "On Syriac Sentence-Structure", *Arameans*, = 1983 גולדנברג, *Aramaic and the Aramaic Literary Tradition*, ed. M. Sokoloff, Ramat Gan 1983, pp. 97–140
- G. Goldenberg, *Studies in Semitic Linguistics: Selected Writings*, Jerusalem 1998 גולדנברג, 1998
- W. Diem, *Negation in Arabic: A Study in Linguistic History*, = 2014 דיאם, Wiesbaden 2014
- L. R. Horn, *A Natural History of Negation*, Stanford 1989 = 1989 הורן, 1989

- J. van der Auwera, "On the Diachrony of Negation", = 2010, *ראן דר-אוורה*, *The Expression of Negation*, ed. L. R. Horn, Berlin 2010, pp. 73–101
- E. Wagner, "Der Übergang von Fragewörtern zu Negationen in = 1964, *וגנר*, den semitischen Sprachen", *Mitteilungen des Instituts für Orientforschung* 10 (1964), pp. 261–274
- L. Veselinova, "Negative Existentials: A Cross-Linguistic = 2013, *וסלינובה*, Study", *Rivista di Linguistica* 25 (2013), pp. 107–145
- J. Joosten, "The Negation of the Non-Verbal Clause in = 1992, *יוסטן*, Early Syriac", *Journal of the American Oriental Society* 112 (1992), pp. 584–588
- O. Jespersen, *Negation in English and Other Languages*, = 1917, *יספרסן*, Copenhagen 1917
- C. Lucas, *The Development of Negation in Arabic and Afro- = 2009, לוקאס*, Asiatic, Ph.D. dissertation, Cambridge University, 2009 (unpublished)
- C. Lucas, "Negative -š in Palestinian (and Cairene) Arabic: = 2010, *לוקאס*, Present and Possible Past", *Brill's Annual of Afroasiatic Languages and Linguistics* 2 (2010), pp. 165–201
- W. Leslau, "The Negative Particle 'in in Arabic and (')an = 1969, *לסלאו*, in Ethiopic", *Annali dell'Istituto Orientale di Napoli*, n.s, 19 (1969), pp. 137–145
- T. Muraoka and B. Porten, *A Grammar of Egyptian = 1998, מוראוקה ופורטן*, Aramaic, Leiden, New York and Köln 1998
- M. Miestamo, *Standard Negation: The Negation of Declarative = 2005, מיסטמו*, Verbal Main Clauses in a Typological Perspective, Berlin 2005
- M. Sokoloff, *A Dictionary of Jewish Babylonian Aramaic = 2002, סוקולוף*, of the Talmudic and Geonic Periods, Ramat Gan and Baltimore 2002
- A. Sjörs, *The History of Standard Negation in Semitic*, Uppsala = 2015, *סז'ר*, 2015
- A. Faber, "The Diachronic Relationship Between Negative = 1991, *פאבר*, and Interrogative Markers in Semitic", *Semitic Studies in Honor of Wolf Leslau*, ed. A. S. Kaye, Wiesbaden 1991, pp. 411–429
- N. Pat-El, "Syntactical Aspects of Negation in Syriac", = 2006, *פת-אל*, *Journal of Semitic Studies* 51 (2006), pp. 329–348
- D. Caubet, *L'arabe marocain*, Paris 1993 = 1993, *קאובט*
- E. M. Cook, "A New Perspective on the Language of Onqelos = 1994, *קוק*, and Jonathan", *The Aramaic Bible: Targums in their Historical Context*, ed. D. R. G. Beattie and M. J. McNamara, Sheffield 1994, pp. 142–156

- W. Croft, "The Evolution of Negation", *Journal of Linguistics* = 1991, קרופט, 27 (1991), pp. 1-27
- B. Schwarz and R. Bhatt, "Light Negation and Polarity", = 2006, שוורץ ובהאט, *Cross-Linguistic Research in Syntax and Semantics: Negation, Tense and Clausal Architecture*, ed. R. Zanuttini et al., Washington DC 2006, pp. 175-198
- M. Schlesinger, *Satzlehre der aramäischen Sprache des babylonischen Talmuds*, Leipzig 1928, שלזינגר, 1928